

ПРИВАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО МАЙНА ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Статтю присвячено приватизації державного майна як підставі припинення права власності. Проаналізовано та визначено основні поняття припинення права власності та їх історичний розвиток у частині «визначення поняття підстав припинення права власності». Зроблено такі висновки: приватизація є специфічною підставою припинення права власності і, як процес переходу права власності з державної або комунальної у приватну, може бути охарактеризована як правове відношення. Момент припинення права власності в результаті приватизації буде залежати від того, чи є об'єкт приватизації рухомим або нерухомим майном.

Ключові слова: приватизація, приватизація державного майна, підстава припинення права власності, специфічна підстава припинення права власності.

Статья посвящена приватизации государственного имущества как основанию прекращения права собственности. Проанализированы и определены основные понятия прекращения права собственности и их историческое развитие в части «определение понятия оснований прекращения права собственности». Сделаны следующие выводы: приватизация является специфическим основанием прекращения права собственности и, как процесс перехода права собственности из государственной или коммунальной в частную, может быть охарактеризована как правовое отношение. Момент прекращения права собственности в результате приватизации будет зависеть от того, является ли объект приватизации движимым или недвижимым имуществом.

Ключевые слова: приватизация, приватизация государственного имущества, основание прекращения права собственности, специфическая основание прекращения права собственности.

The article is devoted to the privatization of state property as a basis for the termination of property rights. The basic concepts of the termination of the right to property and their historical development in the part “definition of the concept of grounds for termination of the right of ownership” are analyzed and defined. The following conclusions are made: privatization is a specific ground for terminating property rights, as well as privatization as a process of transferring ownership from a state or communal to a private one, can be characterized as a legal relationship. The moment of termination of ownership by privatization will depend on whether the object of privatization is movable or immovable property.

Key words: privatization, privatization of state property, grounds for termination of property rights, specific grounds for termination of property rights.

Вступ. З огляду на розвиток України як незалежної, правової та демократичної держави необхідним напрямом є регулювання та вдосконалення законодавства України.

Актуальність дослідження такої підстави припинення права власності, як приватизація, зумовлена тим, що вказана підстава є тимчасовою підставою припинення права власності. Тому доцільно визначити конкретні умови та порядок приватизації державного майна в Україні, визначити показати способи приватизації та встановити момент припинення права власності в результаті приватизації.

Дослідження проблеми приватизації в Україні проводили такі вчені, як Н.С. Кузнєцова, О.В. Дзєра, В.І. Крат, В.Д. Базилевич, Л.В. Чуприна, О.В. Рябченко, Д.А. Солтанов тощо. Зокрема, у своїх роботах Л.В. Чуприна, зазначає, що приватизація в широкому значенні як один з аспектів загальної політики дерегулювання економіки означає уповільнення темпів розширення або навіть скорочення державного

сектору [1, с. 350]. У вузькому розумінні, на його думку, приватизація встановлює не політику, яка охоплює всі сектори економіки, а повну (або часткову) передачу прав власності на капітал відповідного державного підприємства акціонерному товариству або приватній особі [2, с. 214].

Приватизація в Україні здійснюється на підставі таких основних нормативно-правових актів: ЦК України, ГК України, ЗК України, ЗУ «Про приватизацію державного майна», ЗУ «Про Державну програму приватизації», ЗУ «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва», ЗУ «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», ЗУ «Про приватизацію державного житлового фонду».

Концепцією приватизації передбачалось частину державного майна, яке підлягає приватизації, передати у власність громадян України безоплатно, рівними частинами, а іншу частину приватизувати за гроші.

Відомий економіст О.В. Рябенко під приватизацією розуміє тривалу і системну трансформацію більшої частки державної економіки на платних чи безоплатних засадах шляхом формування нового носія відносин власності з метою відновлення ефективного ресурсного наповнення і використання економічного потенціалу [3, с. 13].

Постановка завдання. В економічній літературі можна знайти визначення приватизації як трансформації будь-якої форми власності у приватну, процесу переходу в приватну власність об'єктів, заснованих на державній, змішаній або колективній власності. У наукових джерелах, зокрема, зазначається, що приватизація як форма роздержавлення власності відображає процес докорінної трансформації відносин власності з метою формування приватного сектору як передумови підвищення соціально-економічної ефективності господарювання й піднесення суспільного добробуту на основі становлення та відтворення ринкових відносин, підприємницького середовища, конкуренції [4, с. 14]. Однак або розглядалось поняття приватизаційного процесу, або проводився порівняльний аналіз приватизації у різних країнах світу. Поза увагою залишились умови та порядок приватизації в Україні, тому доцільним є окреме їх дослідження з точки зору права. Завданням цієї статті є аналіз умов та порядку приватизації державного майна за цивільним законодавством України.

Результати дослідження. У розвинених країнах світу приватизація відбувалась постійно і мала маятниковий характер: зростала частка приватного сектору – зменшувалась частка державного, зменшувалась частка приватного – збільшувалась частка державного. Це відбувалось шляхом переходу цінних паперів з одного сектора економіки до іншого. У разі падіння попиту на продукцію і, відповідно, ефективності виробництва, приватники прагнули позбавитися власності, що приносила збитки, проводився перелив капіталу аж до оголошення підприємств банкрутами. Держава у таких випадках поспішала на допомогу приватному капіталу і скуповувала акції, керуючись міркуваннями соціального характеру: необхідністю забезпечити країну продукцією певного виду, зберегти робочі місця тощо. Внаслідок цього у державній власності в різний час перебували різні галузі, підприємства чи їх частини.

Так, в Англії у власності держави перебувала вугільна промисловість у зв'язку з її низькою рентабельністю, а в Італії та Німеччині більше половини акцій, вкладених у промисловість, належало державі. Але як тільки завдяки впливу державних капіталів і зміни кон'юнктури ринку ефективність роботи підприємств підвищувалася, приватний сектор намагався викупити акції. У зв'язку з цим твердження про те, що державну власність треба ліквідувати саме тому, що вона менш ефективна, ніж приватна, було помилковим. Насправді власність тому і ставала державною, що низько ефективна. Тільки поєднання державного і приватного секторів забезпечувало високу ефективність народного господарства як з економічної, так і з соціальної точки зору [5, с. 538].

У Великій Британії приватизація передбачає зменшення участі держави в капіталі підприємства до рівня менш, ніж 50%. В Індонезії, Малайзії, Турції приватизація визнається у разі збереження в державній власності більшості активів. У Сполучених Штатах Америки під приватизацією розуміють, перш за все, перехід прав власності держави на користь приватних осіб або зміна державної власності на приватну [6, с. 11].

Отже, у правових та економічних наукових колах відсутнє єдине визначення поняття «приватизація», але всі вони призводять до єдиного розуміння приватизації як процесу переходу від загальнодержавної до приватної, кооперативної, асоційованої, колективної та інших форм власності шляхом реформування відносин власності в економіці на ринкових засадах, здійснення структурних перетворень, направлених на активізацію діяльності власника, підвищення ефективності виробництва та економічне зростання країни.

Приватизаційні правовідносини передбачають наявність таких елементів, як: об'єкт приватизації, суб'єкт, порядок та спосіб приватизації.

У загальних рисах об'єкти приватизації визначаються у ст. 5 ЗУ «Про приватизацію державного майна» [10, с. 6], та з метою раціонального та ефективного застосування способів приватизації законодавець надав класифікацію об'єктів приватизації за такими групами:

1) група А: єдині майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів, які можуть бути виділені в самостійні суб'єкти господарювання – юридичні особи (у тому числі ті, що передані в оренду, перебувають у процесі реструктуризації), на яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 100 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за такий період не перевищує 70 мільйонів гривень та/або вартості майна яких недостатньо для формування статутного капіталу господарського товариства, зокрема разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані; окреме індивідуально визначене майно, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких таке майно розташовано.

2) група В: єдині майнові комплекси державних підприємств (у тому числі ті, що передані в оренду), їх структурних підрозділів, на яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 100 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за такий період перевищує 70 мільйонів гривень та/або вартість майна яких достатня для формування статутного капіталу акціонерного товариства, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані; акції акціонерного товариства, утвореного в процесі приватизації та корпоратизації (крім об'єктів групи Г); єдині майнові комплекси підприємств і організацій сільського, рибного господарства та агропромислового комплексу незалежно від вартості майна та середньооблікової чисельності працюючих, зокрема разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані;

3) група Г: єдині майнові комплекси державних підприємств та акції акціонерних товариств, які на момент прийняття рішення про приватизацію (продаж) мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави або ознаки домінування на загальнодержавному ринку товарів (робіт, послуг), підприємств оборонно-промислового комплексу, а також об'єкти, визначені уповноваженими органами управління як такі, що потребують застосування індивідуального підходу до приватизації (такі, що мають унікальні виробництва, використовують рідкісні ресурси (нематеріальні активи, ноу-хау, включаючи науково-дослідні та проектно-конструкторські організації та установи, які відповідають таким вимогам).

4) група Д: об'єкти незавершеного будівництва (будівлі, споруди, передавальні пристрої, які не введені в експлуатацію), законсервовані об'єкти, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані;

5) група Е: акції (частки, паї), що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, інших господарських організацій і підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності та розташованих на території України або за її межами;

6) група Ж: об'єкти соціально-культурного призначення, в тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані, крім тих, що не підлягають приватизації.

За ч. 2 ст. 5¹ ЗУ «Про приватизацію державного майна», об'єкти приватизації, що належать до груп А, Д і Ж, є об'єктами малої приватизації.

Невід'ємним елементом правових відносин із приватизації є його суб'єкти. Згідно зі ст. 6 ЗУ «Про приватизацію державного майна», суб'єктами приватизації є:

- державні органи приватизації;
- посередники;
- покупці (їх представники);

До державних органів приватизації належать такі суб'єкти:

1. Фонд державного майна України, який здійснює державну політику у сфері приватизації, що був створений 19 серпня 1991 р. Постановою уряду УРСР. Фонд державного майна України розробляє і подає Кабінету Міністрів України проекти державних програм приватизації, організовує і контролює їх виконання, змінює у процесі приватизації організаційно-правову форму підприємств державної власності, зокрема, перетворюючи їх на відкриті акціонерні товариства, продає державне майно у процесі його приватизації, укладає угоди з посередниками щодо організації підготовки до приватизації та продажу об'єктів приватизації, видає ліцензії для залучення іноземних інвесторів до процесу приватизації, здійснює інші передбачені законодавством функції. Одним із важливіших завдань Фонду є розроблення методичних нормативних документів із питань приватизації.

Для здійснення своїх повноважень та завдань Фонд створює регіональні відділення в Автономній Республіці Крим, областях та містах Києві і Севастополі. В інших містах та районах України Фонд може відкривати свої представництва.

2. Спеціальна контрольна комісія Верховної Ради України з питань приватизації, склад якої обирається з числа народних депутатів України. Комісія здійснює систематичний контроль

за додержанням законодавства України про приватизацію, виконанням Державної програми приватизації, а також дотриманням законодавства в нормативних актах із питань приватизації, які приймаються Кабінетом Міністрів України, Фондом державного майна, Національним банком та іншими уповноваженими органами.

3. Національна мережа центрів сертифікатних аукціонів, заснована 12 лютого 1995 р. на виконання Указу Президента України «Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів» [11, с. 2]. До цієї мережі входять Український центр сертифікатних аукціонів, регіональні центри сертифікатних аукціонів в АР Крим, областях, містах Києві і Севастополі та їх представництва. Завданням таких центрів (аукціонів) було забезпечення прав громадян України на придбання акцій, інших об'єктів приватизації, шляхом використання приватизаційних майнових сертифікатів, здійснення комплексу організаційних заходів, необхідних для продажу акцій та інших об'єктів приватизації, створення та ведення реєстрів акціонерів, сприяння розвитку в Україні фондового ринку тощо.

Після завершення в 1999 р. сертифікатної приватизації Національна мережа центрів сертифікатних аукціонів була реформована в державну компанію «Національна мережа аукціонних центрів». Вона є провідною організацією з продажу майна, що перебуває в стадії приватизації (за законами про приватизацію), та вважається базовою структурою з продажу державного майна, яке не належить безпосередньо до виробничої сфери і може бути відчужене (за Указом Президента України), а також є уповноваженою організацією з продажу рухомого та нерухомого майна Збройних сил України (за розпорядженням Кабінету Міністрів України). «Національна мережа аукціонних центрів» бере активну участь у грошовій приватизації, реалізації основних напрямів Державної програми приватизації та здійсненні усього комплексу робіт з реформування відносин власності.

Із метою обслуговування обігу приватизаційних майнових сертифікатів, формування первинного ринку приватизаційних паперів та контролю щодо його обслуговування, а також зниження ризику покупців при розміщенні вкладів в об'єкти приватизації у ст. 6 вказаного закону закріплений відповідний суб'єкт приватизації – посередник. До посередників належать довірчі товариства, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, холдинги, торговці цінними паперами.

Серед суб'єктів приватизації чільне місце посідають покупці. За чинним законодавством України, ними можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, юридичні особи, зареєстровані на території України, та юридичні особи інших держав. Юридичні особи, які зареєстровані на території України та мають у своєму майні частку державної власності понад 25%, не можуть виступати покупцями у приватизації майна державних підприємств. Крім того, законодавством передбачено, що певні юридичні особи не можуть бути покупцями щодо об'єктів, перелік яких визначається державною чи місцевими програмами приватизації. Не можуть бути покупцями органи державної влади та управління, а також працівники Фонду державного майна України та його структурних підрозділів.

Приватизація державного майна відбувається способами, передбаченими в ст. 15 ЗУ «Про приватизацію державного майна» (які були вказані вище), шляхом укладення відповідної угоди між суб'єктами приватизації (приватизаційного процесу).

Згідно з ч. 6 ст. 12 ЗУ «Про приватизацію державного майна», приватизація об'єкта вважається завершеною з моменту його продажу або завершення розміщення всіх акцій, передбачених до продажу планом приватизації (розміщення акцій), і оформляється рішенням відповідного державного органу приватизації.

Згідно зі ст. 27 вказаного закону, під час приватизації об'єкта державної власності шляхом його викупу, продажу на аукціоні, за конкурсом між продавцем і покупцем укладається відповідний договір купівлі-продажу. У ч. 4 зазначеної статті законодавець встановив момент переходу права власності залежно від об'єкта приватизованого майна, а саме від того, чи є об'єкт рухомою річчю або нерухомою.

Якщо об'єкт приватизації є рухомою річчю, то право власності на об'єкт переходить до покупця після сплати в повному обсязі вартості об'єкта. Отже, в такому разі моментом припинення права власності є сплата покупцем у повному обсязі вартості об'єкта приватизації за відповідним договором купівлі-продажу.

У разі, якщо об'єкт приватизації є нерухомою річчю, право власності на нього переходить до покупця після державної реєстрації права власності на придбаний об'єкт в установленому законом порядку, яка здійснюється після сплати у повному обсязі вартості продажу об'єкта. У такому разі моментом припинення права власності є державна реєстрація права власності на вказаний об'єкт за покупцем.

Також треба зауважити, що законодавець закріпив правило, яким передбачається повернення об'єкта у державну власність у разі розірвання в судовому порядку договору купівлі-продажу у зв'язку з невиконанням покупцем договірних зобов'язань (ч. 9 ст. 27 ЗУ «Про приватизацію державного майна»).

Зміст вказаних положень свідчить про те, що припинення права власності при приватизації державного майна може втілюватись в одному з двох правоприпиняючих юридичних складів залежно від об'єкта приватизації. У разі приватизації рухомого майна структура такого юридичного складу утворюється такими юридичними фактами:

- подання відповідним суб'єктом заяви про приватизацію об'єкта;
- прийняття рішення про приватизацію об'єкта;
- укладення договору, за яким здійснюється відчуження об'єкта приватизації;
- оплата в повному обсязі покупцем (переможцем аукціону, конкурсу) об'єкта, відповідно до укладеного договору.

У разі приватизації нерухомого майна або такого, права на яке підлягають державній реєстрації, припинення права власності втілюється також у юридичному складі. Структура такого юридичного складу утворюється сукупністю юридичних фактів, а саме:

- поданням відповідним суб'єктом заяви про приватизацію об'єкта;
- прийняттям рішення про приватизацію об'єкта;
- укладенням договору, за яким здійснюється відчуження об'єкта приватизації;
- внесенням запису до державного реєстру речових прав, відомостей про припинення права власності.

Висновки. Таким чином, приватизація є специфічним способом припинення права власності. Окрім того, приватизація як процес переходу права власності з державної або комунальної у приватну може бути охарактеризована як правові відношення.

У свою чергу, момент припинення права власності в результаті приватизації буде залежати від того, чи є об'єкт приватизації рухомим або нерухомим майном.

Оскільки громадяни України отримували такі папери безоплатно, а оплачували ними приватизоване майно, таким чином вони одержували частку державного майна безоплатно.

Список використаних джерел:

1. Гражданское право: Учебник: В 3-х т. Т. 1. Изд. 4-е, пераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М., 1999. 370 с.
2. Гражданское право: Учебник / Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. М., 2001. Ч. 1. 214 с.
3. Рябченко О.В. Приватизація у промисловому секторі економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.02.03. Дніпропетровськ, 2000. 20 с. URL: http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe.
4. Завершальний етап приватизації в Україні / О. Пасхавер, Л. Верховодова, Т. Воронкова, Н. Терещенко. К., 2003. 78 с.; Українська приватизація: плюси і мінуси / Під ред. О. Пасхавера. К., 2001. 208 с.
5. Dykan N.V. and Saranova M.V. Theoretical and practical aspects of privatization in Ukraine. URL: http://library.svpurst.crimea.ua/dudchenko/165/fulltext/knp109/knp109_39-42.pdf.
6. Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів: Указ Президенти України від 26.11.1994 р. № 699/94. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/699/94>.
7. Цивільне право України: Підручник: У 2-х т. Т. 1 / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасько-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. К., 2004. 480 с.
8. Цивільний кодекс України. Х., 2006. 424 с.
9. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/2163-12/paran3#n3>.
10. Про Державну програму приватизації / Верховна Рада України; Закон, Програма від 13.01.2012 р. № 4335-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4335-17>.
11. Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва: Закон України від 14.09.2000 р. № 1953-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/591/99>.
12. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 р. № 2171-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2171-12>.
13. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 р. № 2482-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>.